

Erç
Tarandı

163460

İSLÂM TARİH, SANAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMA MERKEZİ
(IRCICA)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	163460
Tas. No:	949.6 BALİ

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ
II. MİLLETLERARASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ
Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003

İstanbul, 2006

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi; No. 14

ISBN 92-9063-152-X (Türkçe tebliğler)
ISBN 92-9063-151-1 (İngilizce tebliğler)
ISBN 92-9063-153-8 (Arnavutça tebliğler)
ISBN 92-9063-154-6 (Takım)

İslâm Konferansı Teşkilâtı
İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
34349, Beşiktaş, İstanbul-Türkiye

Tel: +90 212 259 17 42
Faks: +90 212 258 43 65
E-posta: ircica@ircica.org
Web sitesi: www.ircica.org

© 2006 IRCICA

Önsöz: Halit Eren

Yayına Hazırlayan: Ali Çaksu

Baskı: Birmat Matbaacılık Ltd. Şti, İstanbul

IRCICA Kütüphanesi Katalog bilgileri

Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu (2.: 4-7
Aralık 2003: Tiran)

Balkanlar'da İslâm medeniyeti II. milletlerarası sempozyumu
tebliğleri / editör Ali Çaksu; önsöz Halit Eren.- İstanbul: İslâm Tarih,
Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2006.

xii, 541 s.: res. (çoğu rnk.), hrt., plan; 24 sm.- (İslâm medeniyeti
tarihi kaynak ve incelemeleri dizisi; no.14)

Dipnot var.

ISBN 92-9063-152-X (Türkçe tebliğler) ISBN 92-9063-154-6
(Takım)

1. Medeniyet, İslâm--Balkan Ülkeleri--Kongreler. 2. Medeniyet,
Türk--Balkan Ülkeleri--Kongreler. I. Çaksu, Ali. II. Eren, Halit. III.
k.a. IV. Seri.
949--dos21

OSMANLI SONRASI BULGARİSTAN ŞER'İYE MAHKEMELERİ: TARİHİ GELİŞİMİ, YAPISI VE İŞLEYİŞİ

H. Mehmet GÜNAY*

Bilindiği gibi, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar yaklaşık beş asır boyunca Osmanlı hakimiyetinde kalan bugünkü Bulgaristan, “Doksan Üç Harbi” olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması¹ ile Osmanlı'ya vergi veren özerk bir Prenslik haline gelmiş, Türkiye'de Meşrutiyetin ilan edildiği 1908 yılında da tam bağımsızlığını kazanmıştır. II. Dünya Savaşı'na kadar Çarlık (Krallıkla) yönetilen Bulgaristan, bu savaştan sonra Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanına girmiş ve ülkede komünist bir sistem kurulmuştur. Bu sistem 1989'da halk ayaklanması sonucu yıkılmış ve demokratik yönetim biçimine geçilmiştir.

I. Prenslik Döneminde Şer'iyeye Mahkemeleri

Osmanlı'nın hakim olduğu bütün yerlerde olduğu gibi eski Bulgaristan'da da belli bir hiyerarşi dahilinde organik olarak Meşihat'a bağlı camiler, tekkeler, mektep ve medreseler, müftülükler ve kadılıklar vardı ve bunlar Bulgaristan Prenslığı kurulduğu sırada da faaliyetlerini sürdürmekte idi. Prenslik kurulurken imzalanan Berlin Antlaşması başta olmak üzere, daha sonra yapılan bütün antlaşmalarda ve Prenslığın dahilî düzenlemelerinde, anılan dinî müesseselerle birlikte Müslüman ahalinin her türlü dini hak ve hürriyetleri ga-

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

¹ Antlaşmanın tam metni için bkz. Ali Fehmi, *Berlin Mu'âhedenâmesi ve mutâla'ât-ı muvâzene*, Filibe 1319/1903; Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Metinler*, Ankara 1953, I, 403-424.

ranti altına alınmıştı. Ancak kağıt üzerinde kalan bu taahhütler çoğu kez yerine getirilmemiş, Osmanlı'nın içinde bulunduğu olumsuz şartları da istismar eden Bulgar idarecileri Müslüman/Türk ahalinin antlaşmalar ve hukuki düzenlemeler yoluyla kazandığı birçok hakkını gereği gibi kullanmasına izin vermemişlerdir. Bununla birlikte, boğuşmak zorunda olduğu çok sayıda çetrefilli soruna rağmen, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan Müslümanlarının meseleleriyle çok yakından ilgilenmesi sayesinde onların pek çok dini ve milli müessesesi ayakta kalmayı başarmıştır² ki, bunların başında müftülükler ve şer'iyeh mahkemeleri gelmektedir.

Bulgar Prensligi'nin kurulmasından biraz sonra Bulgar Hükümeti 2 Temmuz 1880'de, muhtelif din mensuplarının dini idarelerine ilişkin geçici bir tüzük hazırlayıp yürürlüğe koymuştur.³ Anılan tüzüğün 35. maddesinde her müftünün kendi bölgesinde yerine getirmekle yükümlü olduğu en önemli görevlerden birinin, "Bulgaristan'da Geçici Mahkemeler Teşkilatı Tüzüğü'nün 930-938. maddeleri⁴ gereğince Müslümanlarla ilgili davalara bakmak" olduğu kaydedilmiştir. Bu hükümle Bulgaristan'da o zamana kadar müstakıl bir kurum olarak faaliyet gösteren kadılıklar kaldırılmış ve görevleri müftülüklere devredilmiştir. Bunun anlamı, şer'iyeh mahkemelerinin kendi görev ve yetki alanına giren konularda faaliyetlerini sürdüreceği, fakat bunu müstakıl bir kurum olarak değil, müftülükler bünyesinde yürüteceğidir. Dolayısıyla müftüler aynı zamanda şer'iyeh hakimliği görevini de üstlenmiş olmaktadır.⁵

² Geniş bilgi için bkz. Günay, H. Mehmet, "Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türk Topluluğunun Dini Hayatı", *Türkler*, XX, 407-416, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

³ Hariciye ve Mezahip Bakanlığı'nın 2 Temmuz 1880 tarih ve 281 sayılı önerisi ile Prens'in onayına sunulan "Hristiyanların, Müslümanların ve Yahudilerin Ruhani İdarelerine Dair Geçici Tüzük" Prens I. Aleksandır tarafından 321 sayılı bir fermanla (*ukaz*) onaylandıktan sonra Bulgar Resmi Gazete'sinin (*Dirjaven vestnik*) 9 Temmuz 1880 tarihli 56. sayısında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

⁴ Bu maddelerin hangi tür davaları içerdiğine ilişkin ayrıntılı bilgi ileride verilecektir.

⁵ Filibe Büyük Camii İmamı Hafız Hasan Sanî "Bulgaristan Müftülükleri" başlıklı bir makalesinde, müftülerin aynı zamanda şer'iyeh hakimisi olduklarını şu sözleriyle anlatıyor: "Müftü deyince, zihne kelimelerin tazammun ettiği 'fetva verici' manası geliyor. Esasen Müslümanlar bu kelimeyi kendi manasında kullandıkları için Bulgaristan müftüleri de aynı vazife ile muvazzaf oldukları anlaşılmasın. Gerçi, bundan yirmi sene önce burada da Osmanlı ülkelerinde olduğu gibi müftü başka, nâib başka idi; sonra Hükümet müftü ünvanı altında yalnız müftüleri bırakmıştır. Bulgaristan müftüleri; mahalli hükümetin kendilerine nikâh, talak, vasiyet, veraset, vesayetten ibaret beş madde üzerine verdiği salâhiyet hakkı dairesinde hüküm ve kaza icra eden hakim ve kadılardır. Fetva vermek, evkaf işlerine nezaret etmek de vazifeleri dahilindedir. Bunu izah etmekten maksadım, bizim müftülerimiz yalnız fetva vermekle memur ve mükellef değildirler, Hükümetçe icra mevkiine konulan ilâm verebilirler. Malumdur ki, yalnız fetva vermekle, usul ve şartları dahilinde muhakeme icrasından sonra ilâm vermek bir değildir. Bunun için Hükümet-i Seniyye hakimlere ayrıca bir Nüvvab mektebi tesis etmiş ve onlara

Böylece müftülerin görev ve yetkileri genişlemiş, yalnız din işleri ile değil, hukuk işleriyle de görevli hale gelmişlerdir.⁶

Geçici Tüzüğün 32. maddesi de, Prenslğin her adli sancağında bir müftü bulunacağını öngörmekte ve bu müftünün, şer'îye hakimliği yapabilmesi için bir tür yetki anlamında "icazetnâme"⁷ veya Şeyhülislam tarafından verilmiş "menşur" sahibi olmasını şart koşturmaktadır ki bu, Bulgaristan'daki şer'îye hakimlerinin İstanbul'daki Meşihat Makamı ile organik bağını sürdüreceklərini anlatmaktadır. Berlin Anlaşması ile Tırnovo Anayasası⁸ da esas itibarıyla Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların dinî liderleriyle ilişkilerini garanti altına almıştır.

Geçici Tüzük'te atıfta bulunulan Geçici Mahkemeler Teşkilatı Tüzüğü'nün 930-938. maddeleri, bakılıp karara bağlanması şer'îye mahkemelerine bırakılan dava konuları ve diğer ilgili meseleleri düzenlemektedir. İleride daha ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız bu konular, evlat ve ebeveyn arasında ve karı koca arasındaki şahsi ve mali ihtilaflar, talak, nikah, nesep, miras ve vasiyetle ilgili anlaşmazlıklardır.⁹ Ayrıca 934. madde şer'îye mahkemelerine, iki tarafın kabul etmesi halinde, kanunda belirtilmeyen diğer anlaşmazlıklara da bakma yetkisi vermektedir. 935. madde ise taraflar, şer'îye mahkemelerinin yetkisine giren konularda ittifakla davanın şer'îye mahkemesinde değil, diğer nizâmî Bulgar mahkemelerinde görülmesini arzu ettikleri takdirde, söz konusu davanın tarafların isteğine uygun olarak ilgili mahkemeye gönderileceğini hükme bağlamaktadır. Diğer maddeler de şer'îye mahkemelerinden verilen hükümlerin temyizi ile düzenlenen belgelerden alınan resim ve harçlarla ilgili prosedürü açıklamaktadır¹⁰ ki, sonraki düzenlemelerle aynı olan bu hususlara

bazı fenler öğretip müftülerden fazla malumat edindirmekle mükellef kalmıştır. Demek ki, müftülerimizin zül'-cenâheyn olması lazım gelir (Bkz. Hafız Hasan Sâni, "Bulgaristan Müftülükleri", *Sırât-ı Müstakim*, sy. 85 (1910), s. 75.

⁶ Şimşir, Bilal, *Bulgaristan Türkleri*, İstanbul 1986, s. 66.

⁷ Eskiden beri müftüler İstanbul'da tahsil görür ve icazet alırlardı. Müftü olduktan sonra da başarılarına göre Meşihat'tan rütbe ve takdir alırlardı. Sözgelimi, Bulgaristan'da 1910 yılında Başmüftü seçilen Mehmed Muhiddin Edirne Pâyesisi, 1919'da Başmüftü seçilen Süleyman Faik İzmir Pâyesisi, Rusçuk Müftülüğü yapan Osman Nuri İzmir Pâyesisidir (Keskiöğlu, Osman, *Bulgaristan'da Türkler*, İstanbul 1978, s. 43).

⁸ Tırnovo Anayasası [*Dinlerle İlgili Normatif Belgeler Derlemesi (Sbornik ot normativni dokumenti, otnasyaşti se do veroizpovedaniyatia vtoro dopılmeno izdanie)*, Sofya 1982 içinde], md. 40.

⁹ Turan, Ömer, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara 1998, s. 168.

¹⁰ Turan, a.g.e., s. 168.

ileride yine temas edilecektir. Bu şekilde şer'îye mahkemeleri Bulgar hukuk sistemine dahil edilmiştir.

1885 yılında, 1880 Geçici Tüzüğü'nün atıfta bulunduğu Mahkemeler Teşkilatı Tüzüğü'nün anılan 930-938. maddelerinin bazılarında küçük birtakım düzeltmeler yapılmıştır. Şer'îye mahkemelerine, iki tarafın kabul etmesiyle, kanunda belirtilmeyen diğer anlaşmazlıklara da bakma yetkisi veren 934. maddede iptal edilmiş, 935. maddede davalarının şer'îye mahkemesinde değil, bir başka nizâmî Bulgar mahkemesinde görülmesi için müracaat eden tarafların "ergin ve kanuni ehliyeti haiz olmaları" şartı getirilmiştir. Ayrıca tarafların anılan davaların şer'î mahkemelerde görülmesini arzu etmedikleri hakkındaki beyanlarının, hükmün verilmesinden önce olmak şartıyla, davanın şer'îye mahkemesince kabulünden sonra da olabileceği hükmü konulmuştur.¹¹

Yukarıda, Bulgaristan Geçici Mahkemeler Teşkilatı Tüzüğü'nün 930-931. maddelerinin, Müslümanların miras ve vasiyete ilişkin davalarına bakma yetkisini şer'îye mahkemelerine verdiğini belirtmiştik. Bulgar Hükümeti, 1885 yılında aldığı bir kararla miras ve vasiyete ilişkin davalara bakma yetkisini şer'îye mahkemelerinden alarak diğer Bulgar mahkemelerine vermiştir. Bununla ilgili bazı Bulgar bakanlarıyla görüşen Bulgaristan Müslümanları herhangi bir sonuç alamayınca, konuyu Prens Aleksandır'a götürmüşlerdir. Bu arada Fransa'nın Varna Konsolos Yardımcısı, kararın uyandırdığı infiali Paris'e rapor etmiştir. Bulgaristan hükümetine yapılan yoğun baskılar sonucunda bu karar geri alınmıştır.¹²

1889'da Millet Meclisi (Sıbranie), Bulgar hükümeti tarafından sunulan yeni bir kanunu kabul etmiştir. Bu kanun, Bulgar vatandaşlarının tümünün miras ve vasiyete ilişkin davalarının medeni mahkemelerde Bulgar hakimleri tarafından görülmesini zorunlu hale getirmiştir. Hatta, Bulgaristan Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı, 30 Mayıs 1890'da bütün müftülere, şer'îye mahkemelelerinde açılan ve henüz karar aşamasına gelmemiş olan davaların dosyalarını gerektiğinde Bulgar mahkemelerine nakletmelerini bildirir bir yazı göndermiştir. Fakat, daha sonra Millet Meclisi'nin Müslüman üyeleri ve Sofya'daki Osmanlı Komiseri'nin Bulgaristan Hükümeti üzerindeki baskıları sonucu Müslüman vatandaşlar bu kanunun hükümlerinden muaf tutulmuştur. Bunun üzerine Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı, müftülere yeni bir yazı göndere-

¹¹ A.g.e., s. 169.

¹² A.g.e., s. 173.

rek, miras ve vasiyete ilişkin davalara eskiden olduğu gibi yine şer'îye mahkemelerinde bakılacağını bildirmiştir.¹³

Bununla birlikte, Bulgaristan Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı, 1891 yılında Müslümanların miras davaları hakkında yeni bir kanun tasarısı hazırlayarak Meclis'e sevketmiştir. Bu tasarı, Müslümanların mirasa ilişkin ihtilaflarının müftü fetvaları yerine, Bulgaristan mahkemelerince çözüme kavuşturulmasını öngörmektedir. Fakat Sofya'daki Osmanlı Komiseri'nin Bulgaristan hükümeti nezdindeki girişimleri sayesinde Başbakan ona, bu kanunun Meclis'ten geçmeyeceği ve Müslümanların haklarının korunacağına dair güvence vermiştir.¹⁴

Çok daha sonra 1906'da da buna benzer bir tasarı gündeme getirilmiştir. Millet Meclisi'nin 50'den fazla milletvekili Başbakan'a müracaat ederek, Müslümanların miras davalarının münhasıran şer'îye mahkemelerinde görülmesine ilişkin şikayetlerini dile getirmişler, bunun Bulgaristan Prensiği'nin egemenliği ile uyummadığını bildirmişler, ve bu davaların müftülerin fetvaları yerine, genel Bulgar mahkemelerince çözümlenmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Hatta Bulgaristan Balçık mebusu Dr. Pasarov tarafından bu doğrultuda hazırlanan bir tasarı Subranie'ye (Bulgar Parlamentosu) sunulmuştur.¹⁵ Ancak bu

¹³ A.g.y.

¹⁴ A.g.e., s. 174.

¹⁵ Pasarov, bundan sonra Türk gazetelerine bir mektup göndererek, kendisinin esas itibarıyla Müslümanların menfaatini düşündüğünü, zira müftülerin çok ehliyesiz ve şer'î hükümlere vukufsuz olduğunu ve buna bağlı olarak şer'îye mahkemelerinde birçok adaletsiz hükümler verildiğini ve bunların temyiz imkanı olmadığını, bu yüzden, müftülerin verdikleri fetvaların Bulgar mahkemeleri tarafından isti'nâf ve temyiz edilmesi gerektiğini, ayrıca şer'îye mahkemeleri hakimlerinin, göreve geliş ve görevden alınış tarzı nedeniyle, siyasilerin etkisi altında kaldıklarını ileri sürmüştür (Bkz. *Balkan* (Gazetesi), sy. 118, 3 Kanûn-î Sâni 1322/1907). Fakat bu fikir Müslüman kamuoyu tarafından şiddetle reddedilmiş, Pasarov'a ve onu destekleyenlere cevap mahiyetinde Türk gazetelerinde birçok yazı yayımlanmıştır. Verilen cevaplar özetle şu fikirleri içermektedir: *Bulgaristan Anayasası* bütün dinlerin tecavüz ve taarruza karşı koruma altında olduğunu bildirmiştir. *Usul-i Muhakemat-ı Hukuki Kanunu*'nun 1222. maddesi hükümlerine göre, Müslümanlar arasında meydana gelen veraset, vesayet, evlat ile ebeveyn ve eşler arasındaki uyumsuzluklar sırf dinî olduğundan bunların nizamî mahkemeleri ilgilendirir bir yönü yoktur. Bunların çözümlenmesi müftü ve nâiblere aittir. Bulgaristan nâiblerinin göreve geliş ve görevden alınış tarzından Müslümanlar değil, Bulgar idareci ve siyasetçileri sorumludur. Zira müftüleri keyfî olarak görevden alıp yerine başkalarını atayan Mezahip Bakanlığı'dır. Ehliyesiz ve şer'î ahkama tam vukufı bulunmayan müftü ve nâibler, Müslüman ahalinin seçip göreve getirdiği değil, Bulgarların tayin ettiği müftü ve nâiblerdir. Müftü ve nâiblerin verdiği ilâmlar kâbil-i isti'nâf ve temyizdir. Taraflar verilen hükmü yerinde bulmazlarsa, bunu Meşihat Makamı'na temyiz edebilirler. Bu yol yeterli değilse, Müslümanların Filibe, Varna, Rusçuk, Silistra, Şumnu sancaklarında birer isti'nâf, Sofya'da da üç kişilik bir temyiz mahkemesi kurması mümkündür (Bkz. *Balkan*, sy. 122, 8 Kanun-î Sâni 1322/1907; sy. 123,

fikir hem Osmanlı Komiseri, hem Müslüman milletvekilleri hem de Müslüman kamuoyunda çok şiddetli tepki ile karşılaşmıştır. Bunların hepsi Bulgar Başbakanı'nı baskı altına almışlar, ve sonuçta Başbakan bu tasarının Meclis'te kabul edilmeyeceğine dair güvence vermek zorunda kalmıştır.¹⁶

Şer'ie mahkemelerinin yetkileri ve müftü ve hakimlerin ehliyetleri ile ilgili tartışmalar burada anlatılanlarla sınırlı kalmamış, Bulgaristan'ın tam bağımsızlığını kazanmasından sonra da bu mahkemeler tamamen kapanıncaya kadar sürüp gitmiştir. Bu konudaki gelişmelere ileride tekrar değinilecektir.

11 Aralık 1891'de Bulgaristan Millet Meclisi'nde yeni Bulgar Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanunu kabul edildi ve 1892'de *Resmî Gazete*'de yayımlandıktan sonra yürürlüğe konuldu.¹⁷ Anılan kanunun 10. bölümünde yer alan 1221-1225. maddeleri şer'ie mahkemelerinin görev ve yetkilerini düzenlemektedir.¹⁸ Kanunun getirdiği hükümler, 1885'te düzeltilmiş geçici Mahkeme Teşkilatı Nizamnamesi'ndeki hükümlerin -birkaç küçük değişiklik dışında- aynısıdır.

1221. madde, Müslümanlar için kanunla getirilen istisna dışında, bütün ruhanî mahkemelerin kişiler arasındaki şahsî ve malî anlaşmazlıklara bakmasının yasak olduğunu bildirmektedir.¹⁹ Bir sonraki 1222. madde de Müslüman ahali için istisna edilen hususları tek tek saymaktadır:

“Yalnız aşağıdaki davaların görülmesi kayıtsız şartsız şer'i mahkemelerin salahiyet dairesi dahilindedir:

1- Evlat ile ebeveyn arasındaki şahsî ve malî uyuşmazlıklar

2- Eşler arasındaki şahsî ve malî uyuşmazlıklar

3- Talak, nikâh-ı fâsit ve sübût-i neseb davaları

4- Kanunen veya vasiyetle kazanılan miras meselelerinden doğan davalar.”

9 Kanun-i Sâni 1322/1907; sy. 124, 31 Kanun-i Sâni 1322/1907; sy. 128, 20 Kanun-i Sâni 1322/1907; sy. 34, 31 Kanun-i Sâni 1322/1907).

¹⁶ Turan, *a.g.e.*, s. 174.

¹⁷ Kanun, 11 Aralık 1891'de 6. Millet Meclisi'nin 36. oturumunun 2. olağan birleşiminde kabul edilmiş, 20 Ocak 1892'de Prens tarafından onaylanarak 46. kanun olarak tescil edildikten sonra 8 Şubat 1892 tarih, 31 sayılı *Hükümet Gazetesi*'nde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanunun 1248. maddesi, “Bu kanun şimdiye kadar uygulanmakta olan bütün hükümleri yürürlükten kaldırmıştır” demektedir.

¹⁸ *İntibâh* (Gazetesi), sy. 8, 30 Mart 1928, s. 1.

¹⁹ “Müslüman ahali için kanunla ayrıca getirilen istisna dışında bütün dinî toplulukların ruhanî mahkemelerinin, özel şahıslar arasındaki şahsî ve malî anlaşmazlıklara bakması yasaktır.”

1223. maddeye göre ise taraflar ittifakla, bir önceki maddede sayılan davaların şer'îye mahkemelerinde görülmesini istemezlerse, -hepsi ergin ve kanuni ehliyeti haiz olmaları şartıyla- bu davalar, genel hükümlere uygun olarak ait oldukları nizâmî Bulgar mahkemeleri tarafından görülecektir. Bu maddeye eklenen bir not ile de, 1885 değişikliğine paralel olarak, anılan davaların şer'îye mahkemelerinde görülmesini tarafların istemediklerine ilişkin beyanlarının, hükmün sudurundan önce olmak şartıyla, davanın şer'îye mahkemesinde kabulünden sonra da olabileceği, belirtilmektedir.

Kanunun 1224. maddesi de şer'îye mahkemelerinde alınan resim ve harçlar konusuna ayrılmıştır. Düzenlemeye göre, mahkeme resim ve harçları, devlet namına, o konudaki kanuni hükümlere uygun olarak müftüler (şer'îye hakimleri) tarafından belirlenip tahsil edilecek ve müftüler anılan gelirleri buna tahsis edilmiş tasdikli özel defterlere kaydettikten sonra her ay yerel bölge veznedarlığına yatırıp, tahakkuk listelerini yerel valiye sunacaklardır. Bu arada hemen belirtmek gerekir ki, bu maddede belirtilen resim ve harçların hangi miktarlarda ve nelerden ibaret olduğu açıklanmamıştır. Bunlarla ilgili daha sonra ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır.²⁰

1225. madde ise şer'îye mahkemelerinde verilen kararların nasıl icra edileceğine ilişkindir. Bu maddeye göre de, şer'îye mahkemelerinin verdiği ilâmlar diğer ruhanî mahkemelerden verilen ilâmlar gibi sancak mahkemeleri nezdinde bulunan icrâ hakimleri marifetiyle, bu mahkemelerin vereceği icra kararları üzerine yürürlüğe konulacaktır.

Bu kanundan ve bundan önceki düzenlemelerden açıkça anlaşıldığı gibi, şer'îye mahkemelerinin görev ve yetki alanına bırakılan davalar dinî yönü ağır basan ve İslam hukuk sistematigi içinde "ahvâl-i şahsiye" genel başlığı altında incelenen aile, şahıs ve miras hukuku konularının kapsamına dahildir. Bu davalara, ilgili bulunduğu yerlerde diğer Bulgar kanunlarında da atıflar yapılmıştır.²¹

²⁰ Geniş bilgi için bkz. Günay, H. Mehmet, "Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türk Topluluğunun Özel Yargı Teşkilatı" (Yayımlanmamış Kitap), Adapazarı 2001, s. 196-201.

²¹ Örneğin, Bulgar *Veraset Kanunu*'nun 344. maddesinde; "*Müslümanların verâset münazaaları mehâkim-i şer'îyyede ru'yet olunursa, davaları şer'-i şerife ve şimdiye kadar verâset hakkında mer'î olan ahkâm-ı kanûniye üzerine hal ve fasl edilir*" denildiği gibi, *Teşkilât-ı Mehâkim Kanunu*'nun 1. maddesinin ikinci ekinde "mehâkim-i rûhâniye"nin (şer'î mahkemeler de bu kapsamdadır) mahkemeler cümlesinden olduğu kaydedilmiştir (*Rehber* (Gazetesi), sy. 191, 12 Eylül 1931, s. 1-2; *Medeniyet* (Gazetesi), sy. 161, 28 Temmuz 1938, s. 2). Ayrıca Bulgar *Vasiyet Kanunu*'nun 152. maddesi de Müslümanların vesâyet davalarına bakma hak-

Bu düzenlemeden sonra 1894'te Sofya Müftüsü, şer'îye mahkemelerinin yetkileri, müftülerin görevleri ve İslamî vakıfların yönetimine ilişkin bir düzenleme taslağı hazırlayıp Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı'na sundu. Taslak aynı zamanda İstanbul'a Meşihat'a da gönderildi ve Meşihat tarafından tetkik edildikten sonra geri yollandı. Daha sonra Filibe Müftüsü, tasarının Millet Meclisi'nin Müslüman üyeleri tarafından Başbakan'a sunulmasını ve Meclis'te kabul edilmesinin sağlanmasını istedi. Bundan sonra tasarının akibetinin ne olduğu bilinmemekle birlikte, Başbakan'a sunulmadığı ve Meclis'te kabul edilmediği kuvvetle muhtemeldir.²²

1895 yılında Bulgar Hükümeti, "Müslümanların Dinî İdârelerine Dâir Muvakkat Tâlimatnâme" adıyla geçici bir düzenleme yapıp yürürlüğe koymuştur.²³ Kısaca "Muvakkat Tâlimatnâme" olarak tanınan bu düzenleme, Prenslik kurulduğundan beri Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların dinî yönetimleri konusunda uygulamaya konulan en önemli ve kapsamlı düzenlemelerden biri olup 1919 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu talimatnâmede yer alan müftülüklerle ilgili hükümler şer'îye mahkemeleri için de geçerlidir. Bunların arasında Başmüftü ve sancak müftülerinin, diğer vasıflarıyla şer'îye hakimlerinin seçilme şartları arasında Meşihat tarafından verilmiş "icâzetnâme" ve "menşûr" sahibi olmaları şartı,²⁴ özellikle şer'îye mahkemelerini ilgilendirmektedir. Çünkü kural olarak Meşihat tarafından menşur (ferman) ve mürasele-i şer'îyye (kadılık belgesi) alınmadan tayin edilen müftü ve müftü vekillerinin şer'îye hakimi sıfatıyla verdiği hüccet ve ilâmlar geçersiz sayılmakta, bu yüzden temyizi Meşihat Makamı'nca kabul edilmemektedir. Sonuç

knı müftülüklere vermektedir (1919 *Nizamnâmesi*, md. 166; *Medeniyet*, sy. 161, 28 Temmuz 1938, s. 3).

²² Turan, *a.g.e.*, s. 179.

²³ Bakanlar Kurulu'nun 14 Ağustos 1895 tarih ve 59 sayılı protokol kararı uyarınca 6 Eylül 1895 tarih ve 9602 sayılı Hariciye ve Mezahip Bakanı'nın teklifi üzerine 15 Eylül 1895 tarih ve 63 sayılı Prens iradesiyle onaylandıktan sonra *Devlet Gazetesi*'nin (*Dirjaven vestnik*) 26 Eylül 1895 tarihli 210. sayısında yayımlanan bu tâlimatnâmenin, Merkez Sofya Müftülüğü'nün tercümanı Mustafa Efendi ile katibi Nevzat Bey tarafından yapılan Osmanlıca tercümesinin tam metni için bkz. *İttifak* (Gazetesi), sy. 60, 9 Teşrin-i Evvel 1311/1895, s. 4; sy. 61, 16 Teşrin-i Evvel 1311/1895, s. 4. *Tâlimatnâme*'nin Osmanlıca tam metninin çok sonraları *Tebliğât* gazetesinin 31 Mart 1927 tarihli 4. sayısında da yayımlandığını tespit ettik ve fotokopisini aldık. Ayrıca talimatnamenin Bulgarca orijinal metnini aynı tarih ve sayılı Bulgar *Resmî Gazete*'sinde bulmak da mümkündür.

²⁴ Md. 5.

olarak da şer'îye mahkemelerince verilen yanlış kararların yeniden incelenmesi mümkün olamamakta, bundan da halk zarar görmektedir.²⁵

Nitekim Bulgaristan müftülerinin büyük çoğunluğunun bu özellikte olduğu gerekçe gösterilerek, daha önce ele aldığımız kanun tasarı ve teklifleri hazırlanmış ve bilhassa miras ve vasiyete ilişkin davaların şer'îye mahkemelerinden alınıp diğer Bulgar mahkemelerine verilmesi gündeme getirilmiştir. Bu fikre şiddetle karşı çıkılmakla birlikte Bulgaristan şer'îye mahkemeleri tarafından bakılıp karara bağlanan davalara kanaat hasıl olmadığı takdirde, verilen kararların Meşihat'ta temyizinin zor olmasından doğan mahzurları ortadan kaldırmak için, bunları yeniden incelemek üzere Filibe, Varna, Rusçuk, Silistre ve Şumnu Müftülükleri nezdinde, mahalli ulemeden bir istinaf heyetinin oluşturulması, yine Meşihat yolu açık bırakılmak kaydıyla, Sofya Müftülüğü nezdinde bu heyetin verdiği kararları belirlenen tarihlerde tahkik ve tetkik edecek, üç kişiden oluşan bir temyiz heyetinin seçilmesi önerilmiştir.²⁶

Esasen Bulgar Hükümeti de bir keresinde buna benzer bir düzenleme yapmaya teşebbüs etmiş, Sofya Müftüsü'nü, Bulgaristan genelindeki şer'î bütün meseleleri halletmekle yetkili merkezi bir dinî lider olarak tayin etmek istemiştir. Ancak Bulgar hükümetinin bu yönde yapmak istediği düzenlemenin asıl amacının, Bulgaristan Müslümanlarının Meşihat'la ilişkilerini önlemek olduğu anlaşıldığı için bu tasarı Osmanlı Komiseri tarafından derhal reddedilmiş ve geri çekilmesi sağlanmıştır.²⁷ Bununla birlikte Krallık kurulduktan sonra bu yönde kararlar alınıp uygulandığı görülecektir.

Prenslik döneminde şer'îye mahkemelerinin durumunu çok kısa özetlemek gerekirse, Osmanlı zamanında ayrı birer müessese olan şer'îye mahkemeleri bu dönemde müftülükler bünyesine alınmış ve faaliyetlerini burada sürdürmüşlerdir. Her müftülük ve müftü vekaletinde bir şer'îye mahkemesi vardır. Müftü ve müftü vekilleri aynı zamanda şer'îye hakimidirler. Bu dönemde Bulgaristan'da ayrı istinaf ve temyiz mahkemesi yoktur; kural olarak şer'îye mahkemelerince verilen ilâm ve hüccetler gerektiğinde İstanbul'da Meşihat'a temyiz edilirler. Ancak bu kural çoğunlukla uygulanmamıştır. Bulgar makamlarının, Meşihat'ın onayı olmadan atadığı müftülerin bilgisizliği, ehliyetsizliği

²⁵ Bkz. *Balkan*, sy. 153, 24 Şubat 1322/1906; Mehmet Celil, "Milli Müesseselerimiz", *Rehber*, sy. 149, 22 Teşrin-Sânî 1930, s. 1.

²⁶ Bkz. *Balkan*, sy. 128, 20 Kanun-i Sâni 1322/1906.

²⁷ Turan, *a.g.e.*, s. 185-186.

ve şer'i konulara vukufsuzluğu sebebiyle²⁸ şer'ie mahkemelerince karara bağlanan davalar hep tartışma konusu olmuştur. Yine bu sebeple şer'ie mahkemelerinden verilen ilâm ve hüccetler -2-3 müftülük müstesna- tamamen Bulgarca yazılmış ve bunlar isti'naf ve temyizi kabil olmamak üzere icra edilmiştir.²⁹

II. Krallık Döneminde Şer'ie Mahkemeleri

1908'de Bulgaristan'ın tam bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Osmanlı Hükümeti ile Bulgaristan Hükümeti arasında 19 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'da imzalanan İstanbul Protokolü³⁰ ile buna ekli olan Müftülükler Sözleşmesi'nde münhasıran şer'ie mahkemelerini ilgilendiren hükümler bulunmaktadır. Bu hükümler 1895 Geçici Talimatnâmesi'ndeki hükümleri biraz daha açık detaylandırmıştır.

Protokole ekli sözleşmenin 1. maddesinde Sofya'da bir başmüftü bulunacağı ve onun, Bulgaristan'daki müftülerin şer'-i şerife ilişkin dinî ve hukukî işleri için Meşihat Makamı ve Bulgaristan Mezahip Bakanlığı ile vuku bulacak ilişkilerine aracılık yapacağı belirtilmiştir ki, burada geçen "hukukî işler" deyişiyle şer'ie mahkemelerinin faaliyet alanına giren meseleler kastedilmektedir. Sözleşme uyarınca müftü ve müftü vekilleri tarafından Başmüftü seçimi yapıldıktan sonra, Bulgaristan Mezahip Bakanı'nın, başmüftünün seçimini Sofya'daki Osmanlı Hükümet Komiseri aracılığıyla Meşihat Makamı'na bildirmesi ve Meşihat tarafından sözü edilen müftüye bir "menşur (ferman)" ile görev alanına giren işleri yapabilmesi ve bu konuda Bulgaristan'ın diğer müftülerine aynı yetkiyi verebilmesi için bir "mürâsele" (resmi kadı mektubu) göndermesi gerekecektir.³¹

Benzer şekilde Başmüftü, Müslüman ahali tarafından seçilen müftünün hukukî aranan bütün nitelikleri taşıyıp taşımadığını inceleyip uygun bulduktan sonra sözü edilen müftü adına fetvaya izinli olduğuna dair "menşûr" verilmesi gereğini Meşihat'a bildirecek ve yeni müftüye, bu şekilde elde edilecek

²⁸ Mehmet Celil bu dönemle ilgili şunu söylüyor: "Maalesef... imzasını beceremeyecek kadar cahillerin makâm-ı ifta ve kazâya getirilmeleri gibi yürek sızlaticı vakalar başladı..." (Mehmet Celil, "Acı Hakikatlar", *Rehber*, sy. 189, 29 Ağustos 1931, s. 1-2).

²⁹ Hafız Hasan Sâni, *a.g.m.*, s. 126; Mehmet Celil, "Milli Müesseselerimiz", *Rehber*, sy. 149, 22 Teşrin-i Sâni 1930, s. 1.

³⁰ *Protokolün* tam metni için bkz. *Sırât-ı Mustakîm*, sy. 126, 20 Kanûn-i Evvel 1326, V, 363 vd.

³¹ *Ek Sözleşme*, md. 1.

“menşur” ile beraber Müslüman ahali arasında şer'î hükümlerin icrası için yetkili olduğunu bildirir bir “mürâsele” verecektir.³²

Protokol maddelerinden açıkça anlaşıldığı üzere, Bulgaristan'daki Başmüftü ve müftülere, diğer ifadeyle şer'îye hakimlerine hakimlik yapma yetkisi Bulgar makamları tarafından değil, bizzat Meşihat tarafından verilmektedir. Bulgaristan'ın tam bağımsızlığına kavuşmasından sonra bile buradaki mahkemelerin Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu öngören bu hüküm bu açıdan son derece önem taşımaktadır.

1909 Protokolü, müftülerin, Meşihat Makamı ile ilişkilerini sadece şer'îye hakimliğine yetki konusuyla sınırlı tutmamakta, onların verdiği kararlar açısından da Meşihat'la bağılıklarını garanti altına almaktadır. Ayrıca Meşihat Makamı ile ilişkilerde takip edilecek usulü de açıklamaktadır. Buna göre, müftüler tarafından verilecek hüccet ve ilâmlar, Başmüftü tarafından tetkik edilecek ve Başmüftü bunları şer'î hükümlere uygun bulduğu takdirde tasdik edip yürürlüğe konulmak üzere ilgili olduğu daireye gönderecektir. Şer'î hükümlere uygun olmadığından dolayı tasdik edilmeyen hüccet ve ilâmlar da bunları veren müftülere iade olunacak ve ilgili oldukları işler şer'î hükümlere göre yeniden tetkik edilip karara bağlanacaktır. Şer'î hükümlere uygun olmadığı anlaşılan veya Bâb-ı Fetvâ'ca tetkiki ilgili taraflarca talep edilen hüccet ve ilâmlar ise Başmüftü tarafından Meşihat Makamı'na gönderilecektir.³³

Protokol ayrıca şer'îye mahkemelerinin bakmakla görevli kılındığı evlenme, boşanma, vasiyet, verâset, vesâyet gibi şer'î konuları da sayarak bu hususta gerektiği takdirde Başmüftü'nün diğer müftülere tavsiye ve tebligatta bulunacağını belirtmektedir.³⁴

Balkan Savaşı sonunda 29 Eylül 1913'te Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Muâhedenâmesi'nde ve yine bu antlaşmaya da eklenen Müftülükler Sözleşmesi'nde,³⁵ 1909 İstanbul Protokolü'ne eklenen “Sözleşme”nin getirdiği hükümler aynen tekrar edilmiş ve ayrıca bazı küçük ilaveler yapılmıştır. Bunlardan birisi Başmüftü veya Meşihat tarafından tasdik olunan hüccet ve ilâmların ilgili Bulgar memurları tarafından icra

³² *Ek Sözleşme*, md. 2.

³³ *Ek Sözleşme*, md. 4.

³⁴ *Ek Sözleşme*, md. 5.

³⁵ Antlaşma ve sözleşme metinleri için bkz. Erim, *Devletlerarası Hukuku*, I, 457-458. Ayrıca *İstanbul Muâhedenâmesi* adıyla ayrı baskısı mevcuttur.

edileceği ve bunlara Bulgarca birer tercüme ekleneceğidir.³⁶ Bir diğeri ise, “Nüvvab” yetiştirmek üzere bir özel okulun tesis edileceğidir. Anlaşılacağı üzere bu hüküm şer'îye mahkemelerini doğrudan doğruya ilgilendirmektedir.³⁷

1919 yılında Bulgaristan'da “Müslüman Müessesât-ı Dîniye İdâre ve Teşkilâtı Nizamnâmesi” hazırlanarak bunun yürürlüğe konulduğu bilinmektedir.³⁸ Bu nizamnâmede şer'îye mahkemeleri ile ilgili ayrıntılı hükümler yer almıştır. Bu hükümlerde, esas itibarıyla 1913 Müftülükler Sözleşmesi'nin temel prensipleri korunmuş, ancak bu mahkemelerin türleri, örgüt yapıları, görev ve yetkileri ile çalışma usulleri çok daha geniş ve sistemli olarak düzenlenmiştir.

“Bulgaristan'daki Müslümanların şer'a ilişkin idarî ve hukukî işlemleri bu nizamnâme hükümleri uyarınca Başmüftülük, müftülükler, müftü vekâletleri ve şer'îye mahkemeleri tarafından idare olunur”³⁹ diyen Nizamnâme, müstakil bir bölüm altında⁴⁰ şer'îye mahkemelerinin çeşitlerini, özelliklerini, görev ve yetkileri ile işleyiş biçimini düzenlemektedir. Bu bölüm dışında, Nizamnâme'nin muhtelif yerlerine dağılmış şer'îye mahkemelerini ilgilendiren başka hükümlere rastlamak da mümkündür. Sözgelimi, genel hükümler bölümünde şer'îye mahkemelerinin yazışma ve hesaplarının Bulgarca icra edileceği, bu mahkemelerde düzenlenen hüccet ve ilâmlar ile şer'î işlemlere ilişkin evrakın Türkçe tanzim olacağı, fakat bunlara Bulgarca tercümelerinin eklene-

³⁶ Ek Sözleşme, md. 5.

³⁷ Bilindiği gibi “Nüvvâb”, Arapça “nâib” kelimesinin çoğuludur. “Nâib” Arapça'da “bir iş veya bir hususta birinin yerine vekalet eden, temsilci” anlamına gelmektedir. Osmanlı Yargılama Hukuku'nda ise bu kelime “Hakimin davalara bakmak ve yargılamayı yürütmek üzere yetki verdiği kişi” için kullanılmaktadır. Daha kısa ifadeyle, nâibler, hakimlerin vekilidirler. Bununla birlikte bizzat hakimlere de nâib dendiği vakidir (Bkz. Bayındır, Abdülaziz, *İslâm Muhakeme Hukuku*, İstanbul 1986, s. 89). Bulgaristan şer'îye mahkemelerinde hakimlik görevini müftü ve müftü vekilleri yerine getirdiğine göre Nüvvab Okulu da müftü ve müftü vekili yetiştiren okul anlamına gelmiş olmaktadır.

³⁸ 23 Mayıs 1919 tarih ve 12 sayılı Çar iradesiyle onaylanarak *Hükümet Gazetesi*'nin 26 Haziran 1919 tarih ve 65 sayılı nüshasında yayımlanan ve 189. maddesi uyarınca yayımlandığı tarihten bir ay sonra yürürlüğe giren bu nizamnâme, Müessesât-ı Dîniye ve Vakfiye Müdürü Mehmet Celil tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek *Bulgaristan Çarhî Dahilinde Müslüman Müessesât-ı Dîniye İdâre ve Teşkilâtı Nizamnâmesi* adıyla bastırılmıştır (Çiftçi Birliği Matbaası, Sofya 1920). Daha sonra bunun Türkçe ve Bulgarca ikinci baskısı yapılmıştır (Fotinov Matbaası, Sofya 1924). Burada, anılan *Nizamnâme*'nin Bulgaristan'daki azınlıklara geniş hak ve hürriyetler tanıyan 27 Kasım 1919 Neuilly Antlaşması'ndan önce hazırlanıp yürürlüğe konulduğuna dikkat edilmelidir.

³⁹ Md. 4.

⁴⁰ Yedinci bölüm, md. 131-167.

ceği hükme bağlanmaktadır.⁴¹ 81. maddede, yalnız müftü ve müftü vekillerinin yetkisine bırakılan nikâh, talâk ve diğer meseleleri diğer din görevlilerinin çözüme hak ve yetkilerinin bulunmadığı belirtilmektedir. 106. maddede müftü ve müftü vekillerinin yürürlükteki mevzuata uygun olarak pul yapıştırılmış dilekçeler karşılığında şer'î işlemlere dair evrak verebileceği; 108. maddede müftü ve müftü vekillerinin bulunmadığı zamanlarda şer'î işlere ilişkin işlemlerin şer'îye katibi tarafından icra edileceği hükme bağlanmaktadır. Nizamnâme'nin çeşitli maddelerinde de şer'îye mahkemelerinin tahsil edeceği resim ve harçlar ile tutacağı defter ve sicillere ilişkin hükümler yer almaktadır. Nizamnâme'nin "Son hükümler" bölümünde de şer'îye hakimleri ile dairelerinde çalışan memur ve hizmetlilerin bu talimatnâmenin hükümlerine aykırı davranışları halinde, bu davranışla ilgili *Ceza Kanunu*'nda açık bir ceza yoksa, Mülkiye Memurları Nizamnâmesi uyarınca cezalandırılacağı öngörülmektedir.⁴² Ayrıca şer'îye hakimlerinin görev ve yetkileri dahilinde icra ve ifa ettikleri işlerde, polis ve mülkiye memurlarının onlara zamanında yardım ve kolaylık sağlamaları zorunlu kılınmakta,⁴³ şer'îye hakimleri ve onların memurlarının bütün devlet memurlarının sahip olduğu haklara ve vazifelere sahip olduğu kaydedilmektedir.⁴⁴

Şer'îye hakimlerinin İstanbul'daki Meşihat'a bağlılığı burada da vurgulanmıştır. Nitekim, müftü ve müftü vekillerinin şer'îye hakimliği görevini ifa etmek için Başmüftülükten "mürâsele-i şer'îye"yi haiz bulunması şart koşulduğu gibi,⁴⁵ şer'î bir dava incelenirken meydana gelen şüpheli ve tereddütlü noktalarda usulüne uygun olarak Meşihat Makamı'nın görüşüne başvurulacağı belirtilmektedir⁴⁶ ki, bu hüküm ihtilaflı şer'î davalarda son sözün Meşihat Makamı'na ait olduğunu anlatmaktadır. Türkiye'de Cumhuriyet'in tesis edilmeye çalışıldığı bu günlerde Bulgaristan Müslümanları'nın hâlâ bir Osmanlı Müessesesi olan Şeyhülislamlığa bağlılığının öngörülmesi çok anlamlıdır.

Nizamnâme'nin şer'îye mahkemeleri ile ilgili daha önce olmayan birtakım yenilikler de getirdiği anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi şer'îye mahkemelerinin "birinci derece", "isti'naf" ve "temyiz" olmak üzere üç dereceli hale geti-

⁴¹ Md. 6.

⁴² Md.183.

⁴³ Md.184.

⁴⁴ Md.186.

⁴⁵ Md. 97.

⁴⁶ Md. 159.

rilmesi⁴⁷ ve ayrıca “Hey’et-i Umûmiye-i Âliye” adında Temyiz mahkemesinin de üzerinde bir “Yüksek Genel Kurul” tesisinin öngörülmesidir.⁴⁸

Bulgaristan şer’iye mahkemeleri ile ilgili önemli bir gelişme de 1924 yıllarında gerçekleşmiştir. Şöyle ki, Bulgaristan’daki Müslüman ahalinin dinî idare açısından bağlı bulunduğu Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı, Başmüftülüğe gönderdiği 17 Temmuz 1924 gün 1321 sayılı bir genelgede Başmüftülük’ten, Müslümanların nikâh, boşanma, ayrılma işlemlerinin hangi esaslara göre icra edildiğini sormuş ve bir ay içerisinde cevap istemiştir. Bunun üzerine Başmüftülük, bir komisyon kurarak “Münâkehât ve Münâkehât Tâlîmatnâmesi” adını taşıyan bu risaleyi hazırlatmıştır.⁴⁹ Tarafımızdan uzun araştırmalar sonucunda Bulgar Merkezî Devlet Tarih Arşivi’nde⁵⁰ bulunarak neşredilen bu Tâlîmatnâme⁵¹ 1924 yılında hazırlanmış, 1926’da da Bulgarca ve Osmanlıca olarak yayımlanmıştır.⁵² Bulgaristan’daki bütün şer’iye mahkemelerinde uygulanması zorunlu olan Tâlîmatnâme, şer’iye mahkemelerinin tamamen kaldırıldığı 1945 yılına kadar yaklaşık yirmi yıl süreyle yürürlükte kalmıştır.

Bulgaristan şer’iye mahkemelerinin Meşihat’a bağlılığı Türkiye’de Hilâfet’in kaldırıldığı 1924 yılına kadar devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Krallığı arasında 18 Ekim 1925’te Ankara’da imzalanan Dostluk Antlaşması ve bu antlaşmanın ayrılmaz parçasını teşkil eden Ek Protokol⁵³ Osmanlı Hükümetinin imzaladığı 1913 İstanbul Muâhedenâmesi ve eklerinin iki devletin sınırına ilişkin olanları dışındaki- tüm hükümlerini geçersiz kılmıştır. Ayrıca bu antlaşmadan bağımsız, fakat onunla birlikte imzalanan İkâmet Sözleşmesi’nde de, iki ülke vatandaşlarının kişi haklarına ilişkin evlilik, boşanma, geçici ayrılık, cihaz, velâyet, babalık, evlatlık, ehliyet, rüşd, ve-sâyet, miras gibi genellikle aile hukukunu ilgilendiren bütün meselelerinin, vatandaşların bağlı bulunduğu millî mahkemeler veya onun yerini tutan resmî daireler tarafından bakılıp hükme bağlanacağı kararlaştırılmıştır.⁵⁴ Anılan

⁴⁷ Md. 31.

⁴⁸ Md. 155.

⁴⁹ Keskiöğlu, *a.g.e.*, s. 44.

⁵⁰ *Tâlîmatnâme’nin*, Bulgar Merkezî Devlet Tarih Arşivi’ndeki Yeri: TsDİA: f.471k, op.2, a.e. 4.

⁵¹ Adı geçen talimatnâme hakkında geniş bilgi için bkz. Günay, H. Mehmet, “1924 Tarihli Münâkehât ve Müfârekât Talimatnâmesi ve Bulgar Şer’iye Mahkemelerinde Uygulanışı”, *Sakarya İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Ağustos 2001.

⁵² Elimizdeki baskı (büyük ihtimalle ilk baskı): Sofya Ümit Matbaası 1926.

⁵³ Antlaşma ve eklerinin tam metinleri için bkz. Soysal, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, Ankara 1983, I, 251 vd.

⁵⁴ *İkâmet Sözleşmesi*, md. 10.

konuların şer'îye mahkemelerinin görev ve yetki alanına girdiği açıktır. Böylece Bulgaristan şer'îye mahkemelerinin Türkiye ile olan bağları kopmuş ve bu mahkemeler Bulgar adalet sistemi içinde kendi hallerine bırakılmıştır. Bununla birlikte, ülke içinde ve dışında çok tartışılan, tamamen kaldırılmaları veya yetkilerinin sınırlandırılması yolunda birçok girişime, bu arada Bulgaristan Millet Meclisi'ne sunulmuş çok sayıda teklif ve tasarıya konu olan Bulgaristan şer'îye mahkemelerinin daha uzun bir süre varlığını sürdüreceği görülecektir. Aşağıda bu gelişmeler hakkında bilgi verilecektir.

1928 yılının başlarında, özellikle davaların uzun süre sürüncemede kalmasına sebep olan maddelerinin düzeltilmesi maksadıyla Bulgaristan Adliye Bakanlığı'nın hazırladığı yeni Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanunu Tasarısı Bulgar Kamarası'na (Millet Meclisi'ne) sunulmuş ve Adliye Bakanlığı Komisyonu'nda görüşülmeye başlanmıştır.⁵⁵ Daha önce belirtildiği üzere değiştirilmesi düşünülen 1892 tarihli kanunun 1221-1225. maddeleri şer'îye mahkemelerinin görev ve yetkilerini düzenliyordu. Bunlar arasında, şer'îye mahkemelerinin görev ve yetkisine bırakılan nikâh, boşanma, neseb, nafaka, vasiyet ve miras davalarını düzenleyen 1222. madde özel bir önem taşıyordu. Yeni tasarının 1. maddesinde ise anılan 1222. maddenin 4. fıkrasında sayılan “miras ve vasiyet”e ilişkin davaların şer'îye mahkemelerinden alınıp Bulgar nizamiye mahkemelerine verilmesi öngörülyordu.⁵⁶

Esasen bu tasarının gündeme gelmesi, o sıralarda Türkiye'de meydana gelen siyasî değişmelerin de etkisiyle, Bulgaristan'da da yenilik ve inkılap isteyenlerle, genel olarak dinî teşkilatın temsil ettiği muhafazakar kanat arasında şiddetli tartışmaların yapıldığı bir döneme tesadüf etmektedir. Bu tartışmaların odağında da genel olarak müftülükler, özel olarak da şer'îye mahkemeleri yer almaktadır. Dönemin yerli Türk basınında bu konuda karşılıklı tartışmalar, polemikler hatta hakaretler içeren bol malzeme bulma imkanı vardır. Bu arada Türkiye gazeteleri de yenilikçi ve inkılapçıların yanında tartışmaya katılmıştır.

Müslümanlar arasında bu tartışmalar sürerken ve Usul-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanunu tasarısı henüz Meclis'te iken Bulgaristan Türk topluluğunun Birinci Milli Kongresi akdedilmiştir. Kongre'de gündemin birinci maddesini oluşturan Müftülükler ve şer'îye mahkemeleri enine boyuna münakaşa edil-

⁵⁵ *Rehber*, sy. 21, 1928, s. 3; *İntibah*, sy. 8, 30 Mart 1928, s. 1.

⁵⁶ *İntibah*, sy. 8, 30 Mart 1928; *Rehber*, sy. 21, 1928, s. 3.

miş ve “müftülerin Müslümanlar arasındaki veraset davalarına bakma hakkı alınmamalıdır” şeklinde karara varılmıştır. Bununla birlikte anılan Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanun Tasarısı'nın Meclis'teki görüşmeleri devam etmiş ve Milli Kongre'den bir ay kadar sonra tasarının Meclis'te ikinci görüşmesi de tamamlanmıştır.⁵⁷

Bu sıralarda Müslüman mebuslar *Rehber* gazetesi müdürü Mehmet Celil'le birlikte toplanarak Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanunu tasarısının birinci maddesinin tadiline ilişkin alternatif bir teklif hazırlamışlardır. Bu teklif Rusçuk Mebusu Hafız Sadık Efendi tarafından birçok Bulgar mebusuna imza ettirilmiş ve kabulü hususunda izahat verilerek destek istenmiştir. Ayrıca teklif yine Hafız Sadık Efendi tarafından Başbakan, Adliye Bakanı, Meclis Başkanı, Başkan vekilleri ve Adliye Komisyonu üyelerine dağıtılmıştır. Meclis Başkanı Tsankov, teklifi tetkik edilmek üzere Adliye Komisyonu'na havale etmiştir. Bu teşebbüsü Başbakan Liyapçev ve diğer hükümet erkânı da müsbet karşılamışlardır. Ayrıca bu teklifin Adliye Komisyonu'nda kabul edilmemesi ihtimaline karşı, doğrudan Meclis'te müzakere olunmak üzere ikinci bir teklif daha hazırlanmış ve mebuslara dağıtılmak üzere 1000 nüsha bastırılmıştır.⁵⁸

Bu arada Başmüftülük de boş durmamış, eski Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanunu'nun müftülüklere bıraktığı görev ve yetkilerin alınmaması için bir takrir yazarak bakanlara ve bütün mebuslara dağıtmıştır.⁵⁹

Daha sonra Müslüman mebuslar tarafından hazırlanan alternatif kanun teklifi değiştirilerek, Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanunu'nun birinci maddesine, Müslümanların haklarına ait olan “*eski Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanunu'nun 1222'den 1225'e kadar olan maddeleri, hükümleri baki kalmak üzere birinci maddeye zeyl olarak ilâve olunur.*” şekline getirildi. Yoğun kulisler sonunda Bulgar Millet Meclisi'nin 28 Kanun-i Evvel 1929 tarihindeki

⁵⁷ Bu haberi veren *İntibah* Gazetesi, “Geçen ayın 31'inde Sofya'da kurulan Kongre, ancak bu meseleler için aktolunmuş, bütün millet onlar için toplanmış ve ittifakla bu hakkın alınmaması, evvelki gibi devam etmesi için kararlar almış, ilgili merciye müracaat edecek zevatı da seçmişti. Müslüman tebaasına karşı daima hayırhah olan Hükümetimizin İslam milletinin bu husustaki kararlarını yerinde göreceğini ümit ederiz.” demektedir (*İntibah*, sy. 38, 24 Teşrin-i Sâni 1929, s. 2).

⁵⁸ Teklifin Türkçe tam tercümesi için bkz. *Rehber*, sy. 97, 23 Teşrin-i Sâni 1929, s. 2; Günay, “Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türk Topluluğunun Özel Yargı Teşkilatı”, s. 101-102.

⁵⁹ *Rehber*, sy. 97, 23 Teşrin-i Sâni 1929, s. 2. Anılan takririn Türkçe tam tercümesi için bkz. *Rehber*, sy. 101, Teşrin-i Sâni 1929 s. 1; Günay, *a.g.e.*, s. 102-103.

32. oturumunda Türk mebuslarının teklifi ekseriyetle kabul edildi.⁶⁰ Böylece yeni Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanunu'nda şer'iye mahkemeleri, eski görev ve yetkilerini aynen korumuş oldu. Eski kanunun 1221-1225. maddelerinde düzenlenen şer'iye mahkemeleri ile ilgili hükümler, Türk mebuslarının teklifine uygun olarak yeni kanunun 1. maddesine zeyl (ek) olarak dercedildi.⁶¹ Yeni kanun 1 Nisan 1930 tarihinden itibaren yürürlüğe girdi.⁶²

Şer'iye mahkemeleri ile ilgili tartışmalar anılan kanun Meclis'te kabul edildikten sonra da devam etmiştir. Bundan başka yerel Türk gazetelerinde şer'iye mahkemelerini destekler mahiyette mektuplar da neşredilmiştir.⁶³ Bu

⁶⁰ Rehber, sy. 102, 27 Teşrin-i Sâni 1929.

⁶¹ Yeni Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanunu'nun anılan birinci maddesinin tercümesi şu şekildedir:

“Özel hukuki mahiyet taşıyan bütün uyuşmazlıklar ve ihtilaflar ait oldukları mahkemeler tarafından çözüme kavuşturulur. Gerek Şark Ortodoks Mezhebine ve gerekse diğer mezheplere (dінlere) ait olmak üzere devletçe tanınmış olan ruhani mahkemeler, kendi memurları marifetiyle aktedilmiş olan münâkehâtın feshi ve iptali ile bunlardan doğan evlat üzerindeki velayet hakkının kullanılış şeklinden ve mikdarlarının tayini yine genel mahkemelere ait bulunan karı ve evlat nafakalarından başka, özel hukuki mahiyet taşıyan uyuşmazlıkları çözümleremezler. Ruhani mahkemelere ait usûl-i Muhâkemât, Adliye Nezareti'nin dahi mü-talaası alınarak Hariciye Nezareti'nce tasdik olunacak bir talimatnâme ile tanzim olunur.

Zeyl: Yalnız aşağıdaki davaların görülmesi kayıtsız şartsız şer'iye mahkemelerinin salahiyet dairesi dahilindedir:

1- Evlat ile ebeveyn arasındaki şahsî ve malî uyuşmazlıklar.

2- Zevce ile zevce arasındaki şahsî ve malî uyuşmazlıklar.

3- Talak, nikâh-ı fâsit ve sübût-i nesep davaları.

4- Veraset ve vasiyet meselelerinden doğan davalar.

Hasım taraflar yukarıda sayılan noktada beyan olunan davaların ittifakla şer'i mahkemelerde görülmesini arzu etmedikleri takdirde, hepsi ergin ve kanuni ehliyeti haiz olmaları şartıyla, mezkur davaların görülmesi, genel kanuni hükümlere göre ait oldukları sancak mahkemelerine veya sulh mahkemelerine racidir. Anılan davaların şer'i mahkemelerde görülmesini tarafların arzu etmedikleri hakkındaki beyanları, hükmün sudûrundan evvel olmak şartıyla, davanın belirtilen mahkemelerce kabulünden sonra da olabilir.

Mahkeme rüsum ve harçları, Devlet Hazinesi namına olarak o konudaki kanuni hükümler uyarınca müftüler tarafından tayin ve cibayet edilir. Müftüler anılan gelirleri o konuda onaylanmış özel deftere kayıt ve Bulgar Milli Banka şubelerine tevdi ile her ay için düzenlenen tahakkuk listelerini sancakların mutasarrıflarına takdim ederler.

Şer'i mahkemelerin ilâmları diğer ruhanî mahkemelerden sâdır olan ilâmlar gibi sancak mahkemeleri nezdinde bulunan icra hakimleri marifetiyle anılan mahkemelerin icra kararları üzerine yürürlüğe konulurlar (Rehber, sy. 174, 23 Mayıs 1931, s. 3).

⁶² Kanun 1 Şubat 1930 gün ve 246 sayılı Bulgar Resmî Gazete'sinde yayımlanmıştır (İntibâh, sy. 58, 23 Temmuz 1930, s. 1). Bu kanun Başmüftülük tarafından Avukat Osman Nuri Bey'e Türkçe'ye tercüme ettirilmiş ve özel bir komisyon tarafından tetkik olunmuştur. Bu tercüme Rehber gazetesinin 23 Mayıs 1931 tarihli 174. sayısından itibaren peyderpey yayımlanmıştır.

⁶³ Bkz. Rehber, sy. 163, 28 Şubat 1930, s. 1; Günay, a.g.e., s. 108.

şekilde genel olarak müftülükler ve özel olarak şer'îye mahkemeleri üzerindeki tartışmalar sürüp gitmiştir.⁶⁴

1934 yılında şer'îye mahkemeleri üzerindeki tartışmalar yeniden alevlendi. Çeşitli gazetelerde lehte ve aleyhte yazılar neşredilmeye başlandı.⁶⁵ Bunda büyük ihtimalle aynı yıl iktidara gelen yeni Bulgar hükümetinin 1930 tarihli *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanunu*'nda değişiklik yapmayı gündeme getirmiş olması etkili oldu.⁶⁶

Şu var ki, *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanunu*'nun bazı hükümleri düzelterip yürürlüğe konmasına rağmen, kamuoyundaki tepkiler dikkate alınarak bu defa da şer'îye mahkemelerine ait olan maddeye hiç dokunulmamıştır. Böylece bu mahkemeler ötedenberi haiz oldukları görev ve yetkilerini yine korumayı başarmışlardır.⁶⁷

Şer'îye mahkemeleri bu şekilde faaliyetlerini sürdürürken, haklarındaki tartışma ve spekülasyonlar da hiç durmaksızın devam etmiştir. Bu arada şer'îye mahkemelerine karşı olanların bu mahkemelerin tamamen kapatılması ya da hiç olmazsa mirasa ilişkin davaların onlardan alınıp nizamiye mahkemelerine verilmesi yönünde propaganda ve girişimlerine devam ettikleri anlaşılmaktadır.⁶⁸

Bu yıllarda ayrıca Bulgaristan kamuoyunun gündemini şer'îye mahkemelerini de yakından ilgilendiren bir mesele, "Medeni Nikâh" meselesi işgal etmeye başlamıştır. Bu konuda hazırlandığı bildirilen kanun tasarısı, sadece Müslümanları değil, Bulgaristan'da yaşayan bütün din ve mezhep mensuplarını kapsamına aldığı için bu konudaki tartışmalar da genel olarak Bulgaristan kamuoyunun tamamını meşgul edecek çapta yaygın bir platformda gerçekleşmiştir.⁶⁹

⁶⁴ Bkz. Günay, *a.g.e.*, s. 108 vd.

⁶⁵ Bu tartışmalardan bir kısmı için bkz. *Mir Gazetesi*, sy. 10177, 31 Temmuz 1934; *Halk Sesi*, sy. 75, 7 Temmuz 1934; sy. 77, 20 Ağustos 1934, *Medeniyet*, sy. 29, 8 Ağustos 1934, s. 2-4.

⁶⁶ *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanunu*'nunda değişiklik öngören tasarının 1934 yılının hangi ayında verildiğini tam olarak tespit edemedik. Ancak kanunun Meclis'te kabul edildiğini bildiren *Medeniyet Gazetesi*'nin 38. sayısı 20 Teşrin-i Sâni (Kasım) 1934 tarihini taşımaktadır.

⁶⁷ Bkz. *Medeniyet*, sy. 38, 38, 20 Teşrin-Sâni 1934, s. 1.

⁶⁸ Bkz. *Medeniyet*, sy. 55, 7 Haziran 1935.

⁶⁹ Sözgelimi, "İhtiyat Dâbitânı" Merkezi İdaresi, medeni nikah meselesini inceledikten sonra, Bulgaristan'da zorunlu olarak medeni nikâhın kabul edilmesi halinde, Kilise'nin haysiyet ve şerefine tashihi kabil olmayacak şekilde dokunulacağını belirterek temsil ettiği cemiyetin ge-

Ve nihayet 27 Haziran 1938'de Bulgaristan Adliye Bakanı İliya Kojoharov tarafından, Bulgaristan şer'îye mahkemelerinin görev ve yetkilerinin sınırlandırılmasına ilişkin bir kanun tasarısı hazırlanarak 1 Temmuz 1938'de Bulgaristan Millet Meclisi'ne sevk edilmiştir. Bu tasarı, Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanunu'nun 1. maddesinin eki ile Verâset Kanunu'nun, Müslümanların miras işlemlerinin şer'i hükümlere göre yapılacağını öngören 344. maddesinin yürürlükten kaldırılmasını; şer'î mahkemelerde, Usul-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanunu'nun 1. maddesinin ikinci fıkrasında açıklanan davalar müstesna olmak üzere (münâkehât ve müfârekât davaları) askıda kalan bütün davaların düşürülmesini ve alınmış olan kararların hükümsüz bırakılmasını, bu davaların nizamiye mahkemelerinde yeniden açılabilirliğini ve açıldığı takdirde şer'î mahkemeler tarafından alınmış olan resimlerin indirileceğini; düşürülen davaların bütün zamanaşımı ve buna ilişkin diğer sürelerinin işbu kanunun yürürlük kazandığı tarihten itibaren başlayacağını, bu kanun yürürlüğe girinceye kadar Müslümanlara ait olup henüz taksim edilmeyen terekelerin genel *Verâset Kanunu* hükümleri uyarınca taksim edilmesini öngörmekte idi.

Adliye Bakanı tarafından Meclis'e sevk edilen bu tasarının gerekçesinde özetle şu hususlara yer veriliyordu: Bulgaristan'daki Müslüman ahali birçok şahsî hukuk meselelerinde hususî bir rejime tâbî tutulmaktadır. Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanunu'nun birinci maddesinin zeyli (eki) hükümlerine istinaden Müslümanların ruhanî mahkemeleri yalnız zevciyet davalarına değil, nesep, karı koca, ebeveyn ve çocuklar arasındaki şahsî ve malî davalar ile veraset davalarına da bakmaktadırlar. Müslüman ruhanî mahkemeleri bu davaları çözümlerken -kanun bunu yalnız veraset davalarına münhasır kıldığı halde- şer'i hukuku tatbik etmektedirler. Bu durum Müslüman halk için ortaya büyük birtakım müşkülât çıkarmaktadır. Bir taraftan büsbütün eskimiş olan şer'i hukuk bugünkü hukuk anlayışlarına uygun değildir. Diğer taraftan şer'î mahkemelerde tatmin edici bir şekilde adalet dağıtacak ehliyetli kadro da bulunmamaktadır. Esasen bugün Bulgaristan'daki Müslüman halkın diğer halktan ayrı bir muameleye tabi tutulmasına da hiç bir mecburiyet yoktur. Hatta bugün Türkiye'de bile şer'i hukuk tatbik edilmemektedir. Bunun için şer'î mahkemelerin yetkilerinin sınırlandırılması ve bu yetkinin yalnız "zevciyet" davalarına bırakılması lazımdır. Bu suretle Müslümanlar ile Hris-

neli itibarıyla şiddetle bu tasarının aleyhinde olduğunu ilan etmiştir (*Medeniyet*, sy. 83, 25 Mart 1935, s. 1).

tiyanlar arasında hukuk birliği tamamen tahakkuk etmiş olacaktır. Buna ise çoktan beri ihtiyaç vardır.⁷⁰

Adalet Bakanı'nın bu gerekçeleri açıkladığı beyanatlarını Bulgar basınında gören Bulgaristan Müslümanlarının üzüntü ve arzularını Başbakan'a, Hükümet üyelerine, Adalet Bakanı'na, Meclis üyelerine ve diğer etkili makamlara bildirmek için Sofya'ya geldikleri, başta Başmüftülük erkanı olduğu halde, Adliye Bakanı, Meclis Başkanı, Mezahip Direktörü Sarafov'u, mebusları görek şer'îye mahkemelerinin yetkilerinin sınırlandırılmaması ve bu tasarının geri çekilmesi hususunda taleplerini ilettikleri, Sofya'ya gelemeyenlerin de çok sayıda telgraflarla bu işin durdurulmasını istedikleri kaydedilmektedir.⁷¹

Buna rağmen anılan tasarının Meclis'teki birinci görüşmesine 8 Temmuz 1938'de başlandı. Birkaç gün süren müzakerelerde tasarı üzerinde önemli konuşmalar yapıldı: ⁷² Bu arada, söz alanlar arasında Ardino (Eğridere) Mebusu İvan Popov kanuna bir maddenin daha eklenerek Vesayet Kanunu'nun Müslümanların "vesayet" davalarına bakma yetkisini müftülüklere veren 152. maddesinin değiştirilmesini ve hakkın Müftülüklerin elinden alınıp belediye mahkemelerine verilmesini teklif etti.

Tasarının 15 Temmuz 1938'de yapılan son oturumunda Adliye Komisyonu, Ardino Mebusu İvan Popov'un, vesayet davalarının da şer'îye mahkemelerinden alınmasını öngören teklifine uygun olarak Komisyon'da yapılan değişikliği de içeren kanun tasarısını okudu. Bundan sonra oylamaya sunulan tasarı bu haliyle oy çokluğuyla kabul edildi ve bu şekliyle kanunlaştı. Daha sonra Çar tarafından da onaylanan kanun *Resmî Gazete*'de de yayımlanarak yürürlüğe girdi.⁷³ Kanun yürürlüğe girdikten sonra Başmüftülük, müftülüklere bir genelge göndererek, şer'îye mahkemelerinin artık vasiyet, veraset ve vesayet davalarına bakamayacaklarını bildirmiştir.⁷⁴

⁷⁰ *Medeniyet*, sy. 161, 28 Temmuz 1938, s. 2.

⁷¹ *A.g.y.*

⁷² Tasarının Bulgar Millet Meclisi'ndeki müzakeresi sırasında yapılan konuşma ve değerlendirmeler için bkz. *Medeniyet*, sy. 161, 28 Temmuz 1938, s. 1-4; Günay, *a.g.e.*, s. 118-126.

⁷³ Kanun *Resmî Gazete*'nin 20 Temmuz 1938 tarihli 156. sayısında yayımlandı.

⁷⁴ 26.12.1938 tarih ve 2063 sayılı Tamim (Kesikioğlu, *a.g.e.*, s. 48). Yeni kanun, şer'îye mahkemelerinde karara bağlanan davaların, nizamiye mahkemelerinde yeniden açılabilceğini öngörüyordu. *Bulgar Merkezî Devlet Tarih Arşivi*'nde rastladığımız bir belgede, Emil Popornikov isimli Rusçuklu bir dava vekili, Başmüftülüğe verdiği 8 Şubat 1944 tarihli dilekçeyle, 20 Temmuz 1938'de şer'îye mahkemelerinin miras davalarına bakmasına son verildiğini, kendisine yapılan müracaatlarda şer'îye mahkemelerinde görülüp karara bağlanmış davalardan, temyizi istenen kararlar bulunduğunu belirterek, bunların nizamiye mahkemelerinde temyizinin mümkün olup olmadığına ilişkin kendisine bir belge verilmesini talep etmektedir

Böylece, elinden “miras, vasiyet ve vesayet” davalarına bakma hakkı alınan şer'îye mahkemeleri, yetkilerini önemli ölçüde kaybetmiş oldu. Buna bağlı olarak 1919 tarihli Müslüman Müessesât-ı Diniye İdare ve Teşkilatı Nizam-nâmesi'nin şer'îye mahkemelerini düzenleyen bazı hükümleri de değişmiş oldu. Gerçi, bu tarihte şer'îye mahkemelerinin tamamen kaldırıldığı ve müftülere yalnızca nikâh kıyma yetkisinin bırakıldığı şeklinde ifade edilen ve Bulgaristan Türkleri konusunda otorite sayılan belli başlı yazarlar tarafından da paylaşılan⁷⁵ yaygın bir kanaat bulunmakta ise de, yerli kaynaklar üzerinde yaptığımız incelemeler bu kanaatin isabetli olmadığını göstermektedir. Kanunun safahatı ile ilgili baştan beri yaptığımız açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, 1938 yılında şer'îye mahkemeleri tamamen kaldırılmamış, onların elinden yalnızca mala ilişkin (miras, vasiyet ve vesâyet) davalara bakma yetkisi alınmıştır. Karı koca arasındaki zevciyet (münâkehat ve müfârekât) davaları ise eskiden olduğu gibi yine şer'îye mahkemelerinin görev ve yetkisinde bırakılmıştır. Nitekim Bulgaristan Merkezî Devlet Tarih Arşivi'nde 1938 senesinden sonra açılmış pek çok dava dosyasına rastlamak mümkündür.

Şer'îye mahkemelerinin yetkilerinin sınırlandırılması tabii olarak muhafaza-kâr kesimi üzerken, yenilikçi ve inkılâpçı kesim bundan çok büyük sevinç ve memnuniyet duymuş, ve bunu kendi başarıları olarak görmüşlerdir.⁷⁶

1938'de veraset, vasiyet ve vesayet davalarına bakma yetkileri elinden alınan şer'îye mahkemeleri, bundan sonra görev ve yetkilerinde kalan diğer konulara ilişkin uyuşmazlıkları çözüme kavuşturarak bir süre daha faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bundan sonraki bölümde açıklayıp sergileyeceğimiz Bulgaristan şer'îye mahkemelerinin bazı yıllara ait genel faaliyet dökümlerinde de açık bir şekilde görüleceği gibi, 1938 ve daha önceki yıllara ait listelerde miras ve vesayete ilişkin davalar yer alırken, 1939'a ait listede bunlara yer verilmekte, sadece talak, nafaka ve muhtelif davaların dökümü yapılmaktadır. Bu şekilde 1945 yılına kadar ayakta kalan şer'îye mahkemeleri, bu tarihte Bulgaristan'da medenî nikâh kabul edilip⁷⁷ ilgili davaların genel mahkemelere dev-

(TsDİA, f.471k, op.1, a.e. 1470/2 [Bulgarca]). Başmüftülük de, bu talebi yerine getirerek, 20 Temmuz 1938'den itibaren şer'îye mahkemeleri tarafından verilen kararlardan temyiz hakkı olanların, bunları nizamiye mahkemelerinde temyiz edebileceğini bildirir 8 Şubat 1944 tarihli bir belge düzenlemiştir (TsDİA, f.471k, op.1, a.e.1470/1[Bulgarca]).

⁷⁵ Bkz. Keskiöğlu, *a.g.e.*, s. 48; Şimşir, *a.g.e.*, s. 85.

⁷⁶ Yalimov, İbrahim, “İstoričeskoto minalo na turskata obštност vı Bulgaria” (yayınlanmamış kitap, Sofya 2001), s. 224.

⁷⁷ 12 Mayıs 1945 gün ve 108 sayılı *Resmî Gazete*'de çıkan kanunla Bulgaristan'da medenî nikâh kabul edilmiş, müftülerin bunu imam ve hatiplere bildirmesi istenmiş ve medenî nikâhtan

redilmesiyle birlikte işlevsiz kalmışlar ve dolayısıyla anılan tarih itibariyle fiilen ortadan kalkmışlardır.

Gerçi Bulgaristan Müslümanları'nın dinî idarelerine ilişkin gerek 1945'de gerekse ondan sonra kabul edilen tüzüklerde hem isim hem de müessese olarak şer'îye mahkemelerine yine yer verilmiştir. Ancak bu mahkemelere verilen görev ve yetkiler incelendiğinde, bunların bilinen teknik anlamında mahkemeler olmaktan çok, din görevlileri için bir nevi disiplin kurulları olarak düzenlendikleri açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Araştırmamızın sınırlarını aştığı için burada bu konunun detaylarına girilmeyecektir.

Krallık döneminde Bulgar şer'îye mahkemelerinin yapısı ve işleyişi hakkında da kısaca şunları söylemek mümkündür: ⁷⁸ Sofya'da bulunan Başmüftülüğe bağlı bütün müftülük ve müftü vekaletlerinde birer şer'îye mahkemesi vardır. Bunların sayısı ve yeri siyasî konjonktüre, ekonomik duruma ve ihtiyaçlara göre değişmiştir. Prenslik döneminde olduğu gibi müftü ve müftü vekilleri aynı zamanda şer'îye hakimliği yapmaktadırlar. 1919 yılına kadar seçimle işbaşına gelen müftüler bu tarihten sonra Başmüftü'nün önerisi üzerine Hari-ciye ve Mezahip Bakanlığı'na atanmışlardır.

Şer'îye mahkemeleri faaliyetlerini başta Bulgar Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanunu olmak üzere muhtelif Bulgar kanunlarına, İslam hukuku hükümlerine, Müslüman Müessesât-ı Diniye İdare ve Teşkilatı Nizamnâmesi'ne, Münâkehât ve Müfârekât Tâlimatnâmesi'ne ve muhtelif zamanlarda çıkarılmış genelgelere dayanarak sürdürmüşlerdir. 1933-34 yıllarında özel olarak şer'îye mahkemeleri için bir "muhakeme usulü" nizamnâmesi hazırlık çalışması yapıldıysa da bunun kanunlaşması mümkün olmamıştır.

1919 Müslüman Müessesât-ı Diniye İdare ve Teşkilatı Nizamnâmesi, Bulgaristan şer'îye mahkemelerini, bidâyet, istinaf ve Dîvân-ı Âli-i Şer'î olmak üzere üç sınıfa ayırmıştır. Ancak ekonomik yetersizlik gerekçesiyle Bulgaristan'da istinaf mahkemeleri hiçbir zaman açılmamış, Dîvân-ı Âli-i Şer'î ise tam anlamıyla ancak 1930'larda tesis edebilmiştir. Türkiye'de rejim değişip, saltanat kaldırılıncaya ve laik sistem kuruluncaya kadar Bulgaristan şer'îye mahkemeleri hukuken İstanbul'daki Meşihat'la organik bağıını sürdürmüşlerdir. Bu bağlılık seçilen veya tayin edilen Başmüftü ve müftülerin Meşihat tarafın-

sonra dinî nikâh yapmak serbest bırakılmıştır (Keskiöğlu, *a.g.e.*, s. 46, 48; Şimşir, *a.g.e.*, s. 85).

⁷⁸ Bu konulara ilişkin geniş bilgi ve kaynaklar için bkz. Günay, *a.g.e.*, s. 128-202.

dan da onaylanmasını veya tanınmasını gerekli kıldığı gibi, Bulgaristan şer'îye mahkemelerinin verdiği bazı kararların Meşihat'ta temyizini de mümkün hale getirmiştir.

Bulgaristan bidayet şer'îye mahkemeleri tek hakimli olup buralarda davalar esastan görüşülüp karara bağlanmıştır. Bulgaristan'da Başmüftülük kurulduktan sonra bidayet şer'îye mahkemelerinden verilen bütün kararlar Başmüftülük nezdindeki Dîvân-ı Temyîzî veya 1930'lardan sonra kurulan Dîvân-ı Âli-i Şer'î (Yüksek Şer'îye Temyiz Mahkemesi) tarafından tetkike tâbî tutulmuştur. Burada kararlar esastan değil, hukuka uygunluk açısından incelenmiş, hukuka uygun olanlar tasdik edilerek, uygun olmayanlar ise bozularak ilgili olduğu bidayet mahkemesine geri gönderilmiştir. Şer'îye mahkemelerinin verdiği ve Başmüftülüğün tasdik ettiği hüccet ve ilâmlar da, diğer ruhanî mahkemelerden verilen kararlar gibi sancak mahkemeleri nezdinde bulunan icrâ hakimleri marifetiyle, bu mahkemelerin vereceği icra kararları üzerine yürürlüğe konulmuştur. Sancak mahkemeleri şer'îye mahkemelerinden gelen kararları yalnız görev ve yetki açısından tetkik etmişlerdir.

Bulgaristan şer'îye mahkemelerinin yazışmaları ve muhasebe işlemleri Bulgarca, dilekçeler, zabıtlar, hüccet ve ilâmlar ve diğer bütün mahkeme işlemleri Türkçe yapılmıştır. Ancak Türkçe düzenlenen evraklara Bulgarca tercümelerinin eklenmesi şart koşulmuştur. Şer'îye mahkemelerinde muhtelif kanun ve düzenlemeler gereğince farklı çeşit ve miktarlarda resim ve harçlar belirlenip tahsil edilmiş, bu gelirler tasdikli özel defterlere kaydedildikten sonra yerel bölge veznedarlığına veya Bulgar Milli Bankası'na yatırılmıştır.

Bulgaristan şer'îye mahkemeleri özel nitelikli ruhani mahkemeler statüsünde Bulgar adalet sisteminin bir parçasını teşkil etmişlerdir. Bu yüzden şer'î konularda Başmüftülüğe, idari açıdan da Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı'na bağlı olmuşlardır. Bu itibarla, şer'îye mahkemelerinin genel denetimi Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı, maliyeyi ilgilendiren kısmı Maliye Bakanlığı ile Dîvân-ı Muhâsebât, dini meselelere ilişkin denetimi de Başmüftülük tarafından gerçekleştirilmiştir.